

СЕМАНТИЧНИ ТЕХНИКИ ЗА ТЕРМИНОЛОГИЧНА НОМИНАЦИЯ. СЛОВЕСНИТЕ АСОЦИАЦИИ И ТЕРМИНОЛОГИЯТА. МЕТОНИМИЗАЦИЯ И МЕТАФОРИЗАЦИЯ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА

Катя Исса*

Университет за архитектура, строителство и геодезия

Резюме. Текстът синтезира опита в българското терминологично езикознание за създаване на термини чрез терминологична метонимия и терминологична метафора. Особено внимание се отделя на словесните асоциации, създадени по близост или образно сходство, а не по закона на логическото мислене, организирано около способността ни да обединяваме по различни принципи представите и понятията за обектите от действителността. Целта на предложението тук е модел на терминостроителство, който да заложим на асоциацията, която не изисква никакво усилие, а е психологическа даденост на всеки човек. Тя е първата степен, началното хрумване на индивида, възникнало случайно. Втората степен е метафоризацията и метонимизацията. При нея се извършва „пренасяне на пренасянето“ на смисъла, възникнал асоциативно, но осмислен и насочен към съответен контекст със съответна цел, пригоден за точно определена научна област. Асоциирането е характеристика на човека, метафоризацията и метонимизацията са характеристики на езика. С всяко ново откритие във всяка област на науката, техниката, изкуството и културата те продължават да пренасят смисъл въз основа на взаимодействия, които водят до попълване на концептуалната система при вербализирането на знанието.

Keywords: associative thinking and terminology; terminological metaphor; terminological metonymy

Езикът е особена символна система, организирана в два плана. От една страна, той е физически определен, доколкото предоставя начини и средства за реална номинация на предмети и факти от действителността, а от друга, той представлява нематериална структура: общуване чрез означаеми, които заместват понятия, предмети, явления, събития или преживени случки, като ги „извикват“ в съзнанието. „Затова в свободните асоциации езиковият символ се реализира винаги в границите на точно определен език, присъщ на отделно общество“ (Исса, 2007а: 280). У всеки народ езиковите или символните единици се съотнасят помежду си в уникална семантична деривация, словообразователна

производност (или непроизводност), синтактична съчетаемост (съчинително или подчинително отношение между съставките), в границите на различни отношения (съгласуване, управление) и др. Названията се пренасят по асоциация, по близост или образно сходство, а не по закона на логическото мислене, организирано около способността ни да обединяваме по различни принципи представите и понятията за обектите от действителността. Езикът съотнася в речта думи и понятия и така произвежда – във вид на репрезентация на предмети и ситуации – знаци, които са различни от своите материални референти. Това той „прави“ посредством наличния инвентар от морфемии, думи, съчетания от думи, символи. По абсолютно същия начин езикът „прави“ термини. Както вече беше отбелязано, термините не се създават по различен образец от този на другите думи и словосъчетания. Те са част от езика, създавана чрез дейност, наречена терминотворчество, която е подредна на по-голяма по обем дейност, наречена словотворчество. Благодарение на нея се образуват всички думи в българския език и така от тях се „правят“ светове. В тези безброй думи се проявяват пъстрите картини на тези безброй светове, които се оформят в съзнанието на носителите на езика в една-единствена картина на света. Това не е картина на целия свят, а на един само народ, нашия, тълкуваща света като цяло.

Идеите и образите в този свят са свързани така, че появата на една идея в процеса на мисленето води до възникването на друга, която се асоциира с нея. Така възниква словесната асоциация. Началото на нейната интерпретация може да се отнесе към древността и към Аристотел (Аристотел, 1935). Той отделя два фактора, обуславящи асоциацията между две мисли или два образа. Първият се отнася до качеството на идеите. Един образ се асоциира с такива други образи, които са сходни или са в контраст с него. Думата „черно“ ще се асоциира с думата „мрак“, т.е. асоциация по сходство, или с думата „бяло“, т.е. противоположна (контрастна) асоциация. Вторият фактор е свързан с опита. Асоциират се неща, които в опита се появяват едновременно или последователно, т.е. дадено възприятие или дадена представа извикват в съзнанието такива асоциации, които в миналото са били преживени едновременно с тях или непосредствено след тях. „Както лесно може да се види, в учението на Аристотел възникването на асоциацията се обяснява не чрез вътрешноприсъщите характеристики на асоциираните факти, а чрез събития, които се установяват емпирично на равнището на жизнените впечатления“ (Герганов, 1984: 9). Простото наличие на външна връзка между впечатленията се разглежда като достатъчно за възникването на асоциация и за следващите от нея процеси на възпроизвеждане. Този механистичен възглед води към *аналогията*. Съществува несъмнена връзка между същността на *номинацията* и процеса на възникване на *аналогията*, установяването на структурно-морфологичното сходство между предметите като основа на асоциативното мислене. Процесът на наименование протича като следствие от действието на подсъзнателна закономерност, която свидетелства за детер-

минирания характер на вербалната активност на субектите. Асоциацията не излиза извън рамките на буквалното значение на думата, затова се отнася към *първичната номинация*, към първото, *когнитивното ниво*. По принцип думите означават не обективната, а когнитивната действителност – тази, която се намира в съзнанието на говорещия човек. По този начин в процеса на първична номинация се създава лексико-семантичният, а също и термино-семантичният (при терминологичната първична номинация) облик на думите и изразите.

Термините и терминологичните изрази, получени при първична номинация, придобиват вид, който зависи от начина, по който го схваща изследователят – носител на езика в ситуацията на определено състояние на научния дискурс в съответната наука. Следователно, терминологичната семантика се различава от лексикалната (чиято съставка е) само по спецификата на своята референтност. При терминологичната номинация тя е специална, а при лексикалната – обща. Формирането на терминологията, обусловено от нуждите на науката, техниката, производствените технологии и т.н., „има определена специфика, но общите референциални правила за формирането ѝ не са принципно различни от правилата за формиране на общоупотребимата лексика (Кабакчиев, 1999: 190).

Според някои учени допълнителните асоциации, родени от буквалното значение, не са компонент от семантичната структура на думата, въпреки че образуват неделима общност със семантичните ѝ признаци и се възпроизвеждат като едно цяло с тях при комуникация (Апресян, 1974). Други смятат, че *конотацията* е компонент на значението, което има имплицитен характер, а второто ниво е *конотативното*. То винаги се осъзнава от носителя на езика и в речевата последователност се въвежда едновременно със семантичните признаци. „Но и в двата случая не се оспорва най-важното – тясната зависимост на цялостната семантика от конотацията и ролята ѝ в процеса на създаване на новото значение. Конотацията свързва обективното и субективното в семантиката“ (Петрова, 2003: 31). Значението на термина се определя не по неговата етимология, а по неговата дефиниция. В терминологията чрез нея се създава лексико-семантичен номинационен тип термини. Това са група термини с еднакви принципи на семантична номинация. Основният тип първична номинация е наречен от М. Попова „конкретизация“ (Попова, 2000: 152). При него стесняването на обема на значението, отнесено към изследваните тук термини за състояния, процеси и свойства на строителните материали, е предимно по отношение на носителя на свойството. В примерите от нашия учебник, които бяха посочени по-горе, това са например термините *якост на натиск*, *якост на огъване*, *якост на опън*, *якост на удар* и т.н. Другите типове първична номинация – например идентификация, генерализация, взаимозаменяемост, антонимия, взаимно изключване и др., не се противопоставят на основния тип, а го допълват и потвърждават.

Вторичната номинация е продукт на социална комуникация. Нейната структура се определя от характера на знаковата система, функционираща в обществото.

Това обстоятелство поражда идеята за лингвистичната относителност, свързана с третото, *контекстуалното ниво*, в което се реализира контекстуалното значение на думите. Принципите на семантична вторична номинация, наречени също „начини“ (Пернишка, 1993), се изразяват чрез *метафората* и *метонимията*. Във връзка с намирането на критерий за вторичността на номинацията чрез метафоричен пренос на названието при изследваните тук конкретни термини за свойство, състояние и процес се налага *синхронният подход*, тъй като вече приех, че тези характеристики на строителните материали са им присъщи през цялото време на съществуване на материалите (*твърдост, ковкост, топлопроводимост*), въпреки наличието на някои изключения (*водонепитно състояние*). Синхронният подход в този случай не е изключение въпреки „диахронността“ на преноса, който метафората и метонимията предполагат. Е. Пернишка подчертава, че „семантичната номинация има и синхронен план, ако се разглежда като номинативен акт, осъществяван по определени принципи и модели..., а не само като развитие на думата в историята“ (Пернишка, 1993: 70). Всъщност, критериите се търсят в системните отношения между лексикалните единици и по-конкретно – между техните значения в границите на многозначната дума. Пернишка въвежда и разработва понятията „многозначност със словообразователни основания“ и „семантично-словообразователна полисемия“ (Пернишка, 1993: 166–175; 245–258). Те дават солидни основания за решаването на някои колебливи случаи, а там, където се допуска двойно обяснение, авторката препоръчва да „се разграничават по това, че не се пресичат помежду си по друг семантичен признак, освен по мотивиращия и по общото си словообразователно значение“ (Пернишка, 1993: 252). Що се отнася до терминологичната вторична номинация, трябва да се определи основен критерий. М. Попова предлага това да бъде понятието *диспозиционален предикат* (Попова, 2000: 153), въпреки че той не е приложим във всички случаи. Например при термините със съставка *издръжливост* (издръжливост на материалите, механична издръжливост, диелектрична издръжливост и др.), поставени от едната страна, и *издръжливост на характера* (на личността) – от другата страна, е трудно да се установи посоката на производност въз основа на понятието диспозиционален предикат. Това е така, защото при първата група названия материалите получават активен статут, което не отговаря на действителното състояние на нещата, доколкото издръжливостта предполага те да действат сами върху себе си. Напротив, те могат да бъдат разрушени или изменени от влиянието на външни сили, произведени от природата или от човека. Във втория случай не е така. Там характеристиката издръжливост наистина предполага елемент на активност. Затова при определяне на номинационния тип при тези термини се появява колебание за посоката на производност.

За разрешаването на такива случаи на колебание М. Попова предлага два подхода. При първия случаите между първичната и вторичната номинация се приемат за гранични. Границите между тях не са строго очертани, а са разположени в т.нар. „област на преходност“. Вторият подход предполага или да се определи

посоката на производност условно, при което едната от групите термини да се определи като „група от термини с първична номинация“, а другата – като „група от термини с вторична метафорична номинация“, или и двете групи термини да се приемат за първични названия. Въпреки малките неудобства, породени от тази условност при тълкуването, критерият диспозиционален предикат позволява да се определи първичността или вторичността на номинацията в самата система на лексикалното значение, особено когато трябва да се разграничи семантико-словообразователната полисемия от метафората и метонимията. Критерият диспозиционален предикат е подходящ при всички случаи, защото всяко отношение в терминологията и в езика може да бъде сведено до предикатно-аргументно, основание за което се намира в релятивистката и класическата субстантивна логика.

Номинационното отношение между изходното и полученото при пренос название определя семния механизъм на метафоричното пренасяне. Семният механизъм на номинационната метафора се разглежда като мисловна операция, с която въз основа на сравнение се осъществява взаимодействие между двете значения – първичното значение на съществуващата в езика дума и другото значение, което се назовава с тази (която и да е, използвана за назоваване на нещо друго) дума. „В този процес от първичното значение се извлича сема (диференциална или потенциална), която се поставя във връзка по сходство с диференциална сема от значението, което ще бъде назовано с избраната дума. Така извлечената сема се свързва с интегралната сема от значението, което се назовава, и по този начин се структурират неговата ономасиологична основа и вътрешната му форма“ (Попова, 2000: 156).

Терминологичната метонимия

Като семантична техника, метонимията е един от универсалните начини за вторична номинация. Тук тя се разглежда само като средство за номинация, т.е. в своя лексикално-номинационен аспект, който няма нищо общо с лингвостилистичния, в който както метонимията, така и метафората са тропи. Метонимия съществува, когато дадена езикова единица (дума или словосъчетание), вече съществуваща и функционираща в езика с едно значение, започне да се употребява от учените в дадена научна област в друго значение. Новото название изпълнява вторична номинационна функция. „Понятийната основа на новото метонимично название е преосмисляне на значението (разгледано в ономасиологичен аспект) или преосмисляне на названието (разгледано в семасиологичен аспект) на първичната дума“ (Попова, 2012: 334).

По отношение на изучаването на терминологичната метонимия в науката има множество, често взаимоизключващи се констатации. В сравнение с метафората в българското езикознание метонимията не е така добре изучена, тъй като поради нейната редовност и честота тя по-трудно се забелязва (Пернишка, 1993: 145). Авторката дава и точна дефиниция на метонимията, според която тя е „начин за семантична номинация, при която названието на едно понятие се използва като

номинат на друго въз основа на количествена връзка на включване между тях – било в синтагматичен план (включване на актанти или предикат в дадена номинация), било в парадигматичен, таксономичен (включване между род и вид или между част и цяло) план“ (Пернишка, 1993: 180). По-важно за прилагането на метонимията от степента на нейното проучване е интерпретирането ѝ в логико-семантичен смисъл. В него видът на връзката може да бъде *включване на понятия* (когато с предикат или с актант се означава цялата ситуация и обратно) или *пресичане на понятия* (когато те са свързани с координативна връзка или имат обща част, която именно позволява да бъдат в отношения помежду си). Този модел се отнася до синтагматичната връзка в субординативен или координативен аспект. При парадигматичната връзка се вземат под внимание отношенията род/вид или вид/род, а също отношенията цяло/част или част/цяло.

Във всеки случай метонимията представлява „импликационно съвместяване на понятия в една дума, когато изразяването на даденото понятие се осъзнава като вторична ономазиологична функция на думата, вече заета от някакво друго понятие“ (Никитин, 1979: 95). В това направление съдържателният механизъм на метонимията се представя като мисловна операция, с която диференциалната сема от едно значение, назовано с дадена дума, се превръща в интегрална сема на друго значение и съставя общата част на двете значения. Поради тази обща част думата, която е първично название на изходното значение, става название и на новото значение, т.е. започва да изпълнява вторична номинативна функция. Издигането на ранга на диференциалната сема в интегрална се основава на съществуващата между двете лексикални значения импликационна връзка, отразяваща връзки по съседство и близост. Процесът на реструктуриране на изходното значение в новоназовано значение Е. Пернишка описва по-подробно, като показва, че заедно с повдигането на ранга на диференциалната сема се понижава рангът на интегралната сема при структурирането на новото значение (Пернишка, 1993: 146). Това насочва към мотивацията на новото название. За нефилолози и неспециалисти в дадена област, към която се отнасят изследваните термини, тя е трудно разпознаваема дори когато са носители на езика. За чужденци на 19-годишна възраст, живели само една година в България – още по-малко.

Основният извод и при изследването на вторична номинация чрез метонимичен пренос отново се повтаря: не може да се изисква превод на термини преди овладяването на езика и навлизането в научния дискурс на специалността. Иначе в теоретичен аспект метонимичният начин за семантична номинация, освен че може да групира термините по различните критерии, освен че подлежи на цялостна класификация на семантичните модели за метонимизация, може да се приложи и върху цитираните от нашия учебник термини за свойство, състояние и процес при строителните материали. Най-интересни сред тях в това отношение са термините за естетическите свойства на строителните материали, напр. за *цвят*. Лексемата *цвят*, разбрана в едно от значенията си като *свойство на*

материала да предизвиква усещане за цвят, е съставена във вторична номинация чрез метонимичен пренос спрямо изходното (първично) значение на *цвят*, разбирано като *усещане за цвят, получено чрез стимулиране на ретината със светлинни вълни*. Задача на преподавателя по български език в учебния процес на чуждестранните студенти е да направи всичко възможно за избягване на опасността от объркване поради многозначността. В процеса на терминостроителство самите студенти, трансформирайки термините в сродните им думи при дефиниция или в упражнения, могат неволно да извършват нееднократно метонимични преноси, например при замяна на словосъчетание с повече членове със съчетание с по-малко членове, замяна на съчетание с дума и т.н.

Противопоставянето на парадигматични и синтагматични връзки между взаимодействиящите си в метонимичния акт лексикални значения или техните семни комбинации е една от техниките за вторична номинация в терминологията. Тя определя и вида метонимия – *парадигматична метонимия* и *синтагматична метонимия*. При нея – за разлика от метафората, където преносът се извършва по сходство – преносът се извършва по съседство, т.е. свързват се понятия от една област, което я прави по-трудно забележима и което още повече я сближава с асоциацията.

Терминологичната метафора

Възможността за метафорически пренос се проявява с пълна сила не само когато едно название, свързано с определено свойство, се дава на друг предмет или процес, които не го притежават, но и когато се пренася „един, макар и представен като абстрактна всеобщност, конкретен и конкретно означен факт, отношение, ситуации, възможни и реални в живота на всекиго. И в това е тяхната мъдрост (поука), сама квинтесенция на опита и мъдростта на народите“ (Паси, 2001: 88). Значението на метафората е посочено за първи път отново от Аристотел. Той я определя буквално като „пренасяне“ – и наистина, всяка метафора е пренасяне на смисъл. „Да създаваш добри метафори, пише Аристотел в „За поетическото изкуство“, значи да виждаш приликата“ (Аристотел, цит. по Паси 2001). А да търсиш прилика, значи да сравняваш. И пак от Аристотел идва идеята за свързаността и взаимната превръщаемост на сравнението и метафората. При метафората запазените в сравнението самостоятелни реалности се сливат, сякаш се отъждествяват, проявяват се една чрез друга, и то така, че да изглеждат като една, като едно неразчленимо цяло.

„Като семантична техника метафората, както и метонимията, е универсален начин за включване на вече съществуващите езикови ресурси, обикновено думи и словосъчетания, в терминологичната номинация, при което започват да изпълняват вторична номинационна функция“ (Попова, 2012: 349). Метафоризацията е разновидност на вторичната лексикална номинация, предвиждаща производството на значение въз основа на съпоставка на два предмета по общ признак, възникването на който гарантира единството на всички стра-

ни на практико-преобразуващата дейност на човека, а следователно и единството на процесите, осъществяващи се в неговото съзнание.

За тълкуване на метафората през годините се появяват много и различни теории. М. Попова ги свежда до четири: субституционна, сравнителна, теория на взаимодействието и когнитивна (Попова, 2012: 350). Според *субституционната теория* в даден контекст вместо една дума се използва друга дума за изразяване на значението на първата дума въз основа на семантично сходство между двете думи. Тази теория не може да обясни как се структурират новите езикови единици, затова не е подходяща за тълкуване на терминологичната номинация, в която въпросът за метафората се свежда до ролята ѝ като средство за назоваване и за структуриране на нови значения и нови названия в езика. Според *сравнителната теория* метафората е изобразително преосмисляне на обикновеното название. Тя е сравнение, аналогия, която не е изразена явно, но присъства в основата на вътрешната форма на новото название. Тази теория представлява интерес за терминологичната номинация поради заявената в нея предпоставеност за използване на метафората при назоваването. Поради връзката си с асоциативното мислене тя представлява интерес и за преподаването на български език на чуждестранни студенти, по-точно за преподаването на научна терминология на тези студенти.

Теорията на взаимодействието се основава на критерия за отнесеността на знака към *обозначаемото* и *означаемото*. В този смисъл тя кореспондира най-пълно с представения тук модел на терминостроителство, в който обозначението се отнася към интенционала, а означението – към екстенционала на изучаваните термини. Основният проблем, който се проучва във връзка с трансформационната природа на производните съществителни за свойство, състояние и процес, когато те представляват строително-архитектурни термини, е въпросът за запазването или променянето на лексикалното значение на произвеждащия предикат (произвеждащата основа) в получената основа. От това следва, че въпросът, който разглеждам главно в словообразователен аспект, има и лексикосемантичен, и номинационен характер. Той се обяснява и от общия принцип на метафоризацията. Качеството на метафората се състои в нейната двуплановост, тъй като се прилага едновременно към два субекта – този, за който се говори, и този, с чието име се означава. Въпреки многобройните, често разнородни, интерпретации на тази теория, тя обяснява значението на метафората твърде ясно. То се крие във вътрешната форма на новото название, тъй като „целта на метафората е или да характеризира главния субект чрез изразяване на признаците му (образна метафора), или да назове главния субект върху основата на негов признак (номинационна метафора)“ (Попова, 2012: 352). Последната, представена тук, теория за метафората – *когнитивната* – се появява във връзка с развитието на когнитивистиката. Към нея се отнасят две подтеории – *концептуалната експериенциалистка теория на метафората* и *теорията за концептуалното сливане*. Първата обяснява механизма, по който се образува метафората, чрез двустепенен модел от две когнитивни области – *област източник* и

област цел, с тяхното метафорично съответствие. „Областта източник се съотнася с понятието, върху чиято основа ще се създаде метафората. Тази област е известното, познатото от всекидневния ни опит знание, тя е структурирана като наше знание за света. Областта цел се съотнася с новото знание, което все още не е усвоено, а предстои да се усвои и назове. Метафората се създава чрез когнитивния механизъм, наречен метафоричен мепинг (mapping), т.е. проектиране, наслагване, напасване на значението от едната област върху знанието от другата област“ (Попова, 2012: 353). Втората подтеория – на концептуалното сливане – е подобна на първата, но тя предлага четиристепенен модел, в който четирите степени са групирани две по две в области, подобни на областите от първата подтеория.

Когнитивната теория за метафората е разработена за общия език, но в българското терминознание тя е успешно приложена към терминологичните системи на отделни специализирани области, а именно към медицинската терминология (Пачева–Карабова, 2006) и към терминологията на минното дело (Алексиев, 2005а). Що се отнася до обсъжданите тук термини, тя е подходяща за свойствата на строителните материали, при което различните категории се пресичат с обемите си. М. Попова дава за пример категориите *размер, цвят, вкус, миризма, качество, характерен признак*, които са категории с различен обем, но „*цвят, вкус, миризма* се пресичат с обема на *характерен признак* и се включват в обема на *качество*“ (Попова, 2012: 354). Следователно, въпреки че са с различно равнище на абстракция, те са еднородни.

От моделите за терминологичната метафора в българското терминознание по две причини интерес представлява този на Б. Алексиев (Алексиев, 2005а; 2005б). Първо, в него е съчетана концептуалната теория на терминологията с концептуалната теория на експериенциализма, за която стана дума още в началото на това изследване, а именно – че *експериенциалната теория*, която авторът използва в работата си за анализиране на процеса на терминологична метафоризация, също е един вид *теория за взаимодействието*, която третира метафората като широко понятие с лингвистични, концептуални и културни измерения. Тази теория лансира тезата, че ние си създаваме значенията и сами си правим „световете“, като се опираме, подобно на асоциативните връзки между думи и понятия, на собствения си опит. На 19 години, на колкото са чуждестранните студенти в първи курс, светогледът на индивида е вече изграден, но не дотолкова, че да може да го напасне върху новия свят, в който няма още никакъв опит. Това, от своя страна, съвпада с тезата, че не можем да превеждаме термини въз основа на непознат за нас и характерен за чужди общества опит. От друга старана, „когнитивно-експериенциалната теория за метафората се приема като подходящ инструмент за анализиране на понятийната структура на метафоричните термини, при условие че се „филтрира“ през някои основни принципи на терминологичния анализ“ (Алексиев, 2005а: 10).

Втората причина за интереса ми към модела на Б. Алексиев е, че въпреки заявяването на някои учени, че концептуалната теория на терминологията е съв-

сем нов подход, тя всъщност е едно по-малко подредено обговаряне на теорията на взаимодействието, която е по-стройна, по-стойностна. Б. Алексиев е анализирал това положение и го е включил в модела си: „*Теорията за взаимодействие*“ интерпретира процеса на метафоризация като взаимодействие между два субекта, буквален първичен субект и метафоричен вторичен субект, наречени още имплицативни комплекси, при което асоциирани идеи и представи за вторичния субект се проектират върху първичния субект. Основната идея в теорията за взаимодействието е, че метафорите могат да създадат неизвестни по-рано подобия, тоест взаимодействието води до създаването на ново метафорично понятие“ (Алексиев, 2005а: 4) в процеса на терминостроителство. Прегледът на множеството теории за метафората в работата на Алексиев завършва с извода, че към терминологичната метафора, която е едновременно метафора и терминологична единица, трябва да се подходи както от когнитивно-експериенциална, така и от терминологична гледна точка. Чрез комбинирането на отделни елементи от тях той извежда отделни *принципи на терминологичен анализ*:

Принцип 1: Терминологичният анализ е понятийно базиран.

Принцип 2: Понятията се конструират чрез подреждане и класифициране на обекти на нашето възприятие и практически опит.

Принцип 3: Понятието се състои от характеристики.

Принцип 4: Характеристиките се получават от предикации за съответния обект на научен интерес.

Принцип 5: Терминологичната метафора се конструира чрез картиране на понятие с обща референтност върху специален референт, в резултат на което се получава метафорична характеристика на взаимодействие, която се интегрира в резултатното метафорично понятие със специална референтност.

Принцип 6: Конвенционалната терминологична метафора се конструира първо чрез картиране на понятие с обща референтност върху широк специален референт, последвано от редуциране на резултатното широко метафорично понятие със специална референтност до тясно такова.

Принцип 7: Неконвенционалната терминологична метафора се конструира чрез картиране на понятие с обща референтност върху тесен специален референт, в резултат на което се получава тясно метафорично понятие със специална референтност.

В своето изследване Б. Алексиев предлага да се тестват тези принципи чрез опростена процедура за идентифициране на характеристиките на понятията в терминологичните дефиниции. В посочените тук дефиниции за свойствата на строителните материали (2. 2. 1. и 2. 2. 2.) може да се проследи процесът на структуриране на понятието – както от гледна точка на признаване на ролята на човешкия опит в този процес, така и от гледна точка на постулата за базисните понятия като междинно ниво на възприятие и основа за формирането на понятийните класове. Това позволява интегрирането на елементи от концептуалната теория на експе-

риенциализма в концептуалната теория на терминологията по модела на Алексиев. Разликата между директно значещи понятия (*топлопроводимост, водопронпускливост*) и индиректно значещи понятия (*порьозност, якост на опън, якост на натиск*), първите, включващи базисни понятия, а вторите, получени чрез метафорично картиране от базисни върху по-неясно очертани области, показва на практика значението на известното в терминологията разграничение между обща и специална референтност. В този смисъл терминологичната метафора и тук може да се назове (по терминологията на Алексиев) *метафорично понятие със специална референтност*, което е индиректно значещо понятие. От гледна точка на метафоричното понятие със специална референтност, то се характеризира с частично структуриране, което означава структуриране на това понятие чрез използване на характеристика, която установява аналогия между понятието с обща референтност и специалния референт. Алексиев нарича тази характеристика „*метафорична характеристика на взаимодействието*“ (Алексиев, 2005а: 17). Чрез нея може да се разработи класификационна схема на термините за свойства, състояния и процеси на строителните материали и да се определят общите признаци на всяка от категориите, да се представят тези признаци като обобщени (дълбоки) предикации, да се положат те върху повърхнинната структура на дефинициите им и след това да се идентифицират характеристиките на понятията. По този начин се интерпретират механизмът и типологията на терминологичната метафоризация чрез филтриране само на тези елементи от експерименталната теория за метафората, които са напълно съвместими с основните принципи на терминологичен анализ. Дава се приоритет на значението като основен обект в терминологичния анализ и на разбирането на концептуализацията.

Процесът на терминологична метафоризация се разглежда като картиране на понятие с обща референтност върху понятие със специална референтност. Специалният референт се интерпретира като неназовано понятие със специална референция, получено в резултат на частична (първична) концептуализация на даден обект, който може да бъде допълнително концептуализиран метафорично или неметафорично (вторична концептуализация). „Следвайки причинно-следствената логика, според която дадена причина (събитие, действие, процес) води до ефект/резултат, стигаме до извода, че резултатът от процеса на картиране е метафорична характеристика на взаимодействието, получена от предикация от типа *А като В*, която наричаме „предикация по аналогия“. Приемаме, че процесът на метафоризация завършва с прибавянето на тази характеристика към специалния референт (неназованото понятие), за да се получи терминологичната метафора“ (Алексиев, 2005а: 18). Така от този модел, полезен с практическата си стойност, конкретността и яснотата си, представящ метафоризацията като начин за номинация в терминологията, може да се премине отново към асоциацията по аналогия и да се констатираат техните прилики и разлики.

Асоциативното мислене и терминологията

Метафората е пренос на название по сходство, метонимията е пренос на название по съседство, но и двете в крайна сметка са пренос по аналогия, в началото на който стои *асоциативното мислене*. Метафората и метонимията подреждат съждения, за да извлекат от тях умозаклучения и служат като инструмент на дискурсивната мисъл за вторична номинация. Преносът по значение представлява процес, а процесите имат етапи или равнища, т.е. метафоричното и метонимичното терминообразуване са резултат на редица етапи, извършващи се на различни равнища. В този смисъл приемам, че общата база за анализ на два термина въз основа на двете понятия е някакво равнище, до което тяхното формиране се е извършило по подобен начин и от което по-нататък то е продължило да се развива в подобна или различна посока.

Асоциацията стои в началото, по нея няма движение и няма посока. За разлика от метафората и метонимията, тя не е пренасяне, а *превключване*. Ако можем да говорим за процес, то той е мигновен: като прехвърчане на искра, извънвремеви и предвремеви, но достатъчно силен, за да скрепи в здрава връзка понятия – сходни, противоположни или случайно възникнали – в менталните структури на мисленето. Въпреки огромното си влияние върху мисленето, асоциацията не се обмисля. Тя не се създава нарочно, не е плод на търсене и не предполага непременно обяснение. Тя върхлита субекта сякаш отвън, за да извади на показ вътрешния му свят. Метафората и метонимията се създават от човека, измислят се с някаква цел и се налагат или не в зависимост от своята уместност в дадената област. В терминологията се изисква особена прецизност, като се има предвид „прецизната“ научна общност, която приема или не приема даден термин и която винаги е готова да се обоснове за решението си. Асоциацията, напротив, се стоварва върху личността изневиделица, сякаш готова да срине общоприети концепции и установени модели, изразявани от векове чрез символите и смислите на езика.

Много често признаците, конституиращи новото значение, са признаци, лежащи на равнището на първата степен в процеса на познанието, а това е чувственото възприятие. Връзките в изградения от асоциацията комплекс от значения могат да бъдат (и най-често са) субективни, строго индивидуални, но в друг случай могат и да са продиктувани от обективно съществуващи и доловени от езиковото съзнание на цял народ зависимости. Затова асоциативните модели на мислене у различните народи са толкова различни едни от други, но толкова сходни помежду си. Защото, както казва Аристотел в „За паметта и спомена“ (Аристотел, цит. по Герганов, 1984), асоциация означава, че мислите се определят от обкръжението, а не са „дадени от бога“. Затова, колкото и парадоксално да звучи, при асоциа-

цията *единствено* можем да говорим за обща понятийна структура на един (на който и да е) език.

При метафората и метонимията не можем да говорим за обща понятийна структура, а по-скоро за *обща специална референтност*. В терминологията „приемаме, че в идеалния случай първичната концептуализация на даден денотат от научен интерес, водеща до формирането на специален референт, се извършва по подобен начин от специалистите в дадена научна област чрез прилагането на определени научни методи и процедури, независимо от езиковата принадлежност на тези специалисти“ (Алексиев, 2005а: 22). При асоциацията връзката между елементите на съзнанието – без значение дали са възприятия, представи или понятия – извиква нови възприятия, представи или понятия, характерни за индивидуалния стил на всеки човек. Само че този стил се оказва, според всички проведени свободни асоциативни експерименти (Исса, 2003), подреден на стила на народа и на езика, който той говори.

Когато чрез метафоризация и метонимизация се пристъпи към вторичната концептуализация, а именно избора на характеристика, която да бъде експонирана в повърхнинната структура (процеса на терминологична номинация), тогава вече този избор се определя до голяма степен от културната и езиковата специфика на съответната научна общност, т.е. сигнификацията не се отделя от общия процес на концептуализация, а се включва в него. Затова при контрастивните анализи на терминологична лексика, когато термините се коментират в междуезиков план, за даден специален референт, концептуализиран метафорично в езика източник, терминологите посочват „два възможни варианта за по-нататъшното му концептуализиране в езика цел – метафорично или неметафорично.

Първият вариант има две алтернативи. От една страна, метафората в езика цел може да бъде концептуално копие на тази в езика източник, съдържайки в своята понятийна структура същата метафорична характеристика на взаимодействие. От друга страна, преводният еквивалент може да бъде друга метафора, съдържаща различна метафорична характеристика на взаимодействие“ (Алексиев, 2005а: 23). Авторът посочва три варианта, които се определят съответно като: (а) запазена метафорична концептуализация, (б) заместена метафорична концептуализация и (в) загубена метафорична концептуализация. Тези три варианта представляват според него стратегии за концептуализация на специален референт в езика цел, метафорично концептуализиран в езика източник. Прилагането на съответната стратегия води до съответните повърхнинни реализации (преводни техники). Тук отново ще напомня, че у чуждестранните студенти има развито само асоциативно мислене и че те не владеят такива (никакви) преводни техники.

Стратегията за запазване на метафоричната концептуализация се води от научната общност в една научна област или от терминологичната наука и степента

на нейното развитие в една развита държава. Така предложените за стандартизация термини се реализират като калки или сравнения, понякога комбинирани с глос (обяснителна синтактична парафраза на една характеристика, по терминологията на Б. Алексиев). При прилагане на стратегията за заместване на метафорична концептуализация повърхнинната реализация е културен метафоричен заместител, самостоятелно или в комбинация с глос. За терминологичната и научната общност понятието „културен метафоричен заместител“ не се тълкува като вид културноспецифична метафора, получена в резултат от картиране на културноспецифично понятие (реалия), а по-скоро като резултат от картиране на общо понятие върху специален референт в езика цел, при което изборът на общото понятие не е обусловен от метафората в езика източник, а от определени културно експериенциални параметри. „При нереализирана (загубена) метафорична концептуализация преводните техники се свеждат до използването на надреден термин, надреден термин плюс глос или заемка (директна заемка, заемка от друг език и класически интернационализъм)“ (Алексиев, 2005а: 23). Когато това се случи, терминът, получен чрез метафоричен пренос, заема своето място в контекста на съответната наука, където ще функционира занапред.

И така, в глобален смисъл, мисловната човешка дейност „тръгва“ от асоциацията. Тя е първата степен, началното хрумване на индивида, възникнало случайно, което може да ни пренесе в неговия интимен свят, част от света на неговия народ. Втората степен е метафоризацията и метонимизацията. При тях се извършва „пренасяне на пренасянето“ на смисъла, възникнал асоциативно, но осмислен и насочен към съответен контекст със съответна цел, пригоден за точно определена научна област, житейска ситуация и за точно определен адресат. Асоциирането е характеристика на човека, метафоризацията и метонимизацията са характеристики на езика. С всяко ново откритие във всяка област на науката, техниката, изкуството и културата те продължават да пренасят смисъл въз основа на взаимодействия, които водят до попълване на концептуалната система при вербализирането на знанието. Това попълване се съпровожда от вграждане в новия концепт на признаци от вече познатата действителност, отразени в значението на преосмислената дума. Този процес оставя следи в лексикалното (и терминологичното) значение, а то, от своя страна, не съществува като самотен и изолиран езиков факт, а се вгражда в общата картина на света, представена от езика. Картината на света във всеки един момент е завършена, дори за тригодишния човек. В нея безизключително присъства асоциацията в своята спонтанност. Преминаването през времето, наречено съзряване, порастване, образование, и през пространството – например при преместване, разширяване, завладяване на нови територии от знание, е преминаване чрез пренасяне на смисъла от миналия опит към/върху смисъла на новото знание. Този процес е метафоризация и метонимизация. Третият етап е отново асоциация. Тя отново „върхлита“ човека, само че това вече е друг човек – по-опитен, по-голям, по-умен, или пък не, но непременно по-друг.

Целта на предложения тук модел на терминостроителство е да заложи на асоциацията, която не изисква никакво усилие, а е психологическа даденост на всеки човек. Простичкият модел да начертае първите цели и техните прости решения чрез първите стъпки при „прохождането“ в езика. Много скоро след това предстои „гмуркане“ в дълбоките води на семантичното значение, което в нашия език е съвсем ново за чужденците. То може да е логично и универсално, но може и да не е, ако чрез една реалност се изразява друга, както е при метафоризацията и метонимизацията. На чуждестранния студент му трябва поне още една година, за да осмисли подобни техники и за да може – вече без да се насилва да осмисля каквото и да било – отново да асоциира в новата реалност. А новата реалност е нашата. И неговата асоциация би следвало да се предизвиква именно от нея, от нашата реалност. Ако се окаже, че след първи курс чужденецът прави „сполучливи“ асоциации, значи, че от него може да се очаква един ден, когато стане известен архитект, да се родят и сполучливи метафори. Метафоризацията е продукт на синтезиращото въображение, а асоциацията – на анализиращото. Нашата стратегия в УАСГ е да започваме от него.

БЕЛЕЖКИ

- * Доц. д-р Катя Исса е преподавател по български език за чужденци в Университета по архитектура, строителство и геодезия.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев Б. (2005a). *Контрастивни аспекти на терминологичната метафора*. Автореферат на дисертация. София.
- Алексиев Б. (2005б). Функционална уместност на преводните еквиваленти на метафорични термини. В: *Български език*, кн.1, София.
- Апресян В. (1974). *Лексическая семантика*. Москва.
- Аристотел (1935). *Поэтика. Античные теории языка и стиля*. Москва.
- Герганов Е. (1984). *Български норми на словесни асоциации*. София.
- Исса К. (2003). *Асоциативни българско-арабски езикови модели*. Дисертация за получаване на научната и образователна степен „доктор“. София.
- Исса К. (2007a). Асоциация и метафоризация в контекстуалното значение на думите в някои пословици. Във: *Филологически и методически изследвания. Доклади от международната научна конференция, посветена на 100-годишнината от рождението на доц. Стайко Кабасанов*, Смолян – Люблин.
- Кабакчиев Кр. (1999). Типове ситуации. Предварителен модел за изследване на терминологичните значения. Във: *Въпроси на българската терминология*. София.

- Никитин М. В. (1979). О семантике метафоры. В: *Вопросы языкознания*, № 1.
- Паси И. (2001). *Метафората*. София.
- Пачева-Карабова С. (2006). *Метафоричният език на съвременната българска академична медицина*. Автореферат на дисертация за получаване на образователната и научна степен „доктор“. Пловдив.
- Пернишка Е. (1993). *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София.
- Петрова А. (2003). *Езиковата метафора и балканската картина на света*. В. Търново.
- Попова М. (2000). *Понятийно-семантичната категория Свойство в българската терминология*. София.
- Попова М. (2012). *Теория на терминологията*. В. Търново.

SEMANTIC TECHNIQUES FOR TERMINOLOGICAL NOMINATION, WORD ASSOCIATIONS AND TERMINOLOGY, METONYMISATION AND METAPHORISATION IN TERMINOLOGY

Abstract. The paper synthesises the attempt in the Bulgarian terminology studies to create terms by means of terminological metonymy and terminological metaphor. Particular attention is given to word associations formed by proximity or similarity of shape and not by logical thinking which follows our ability to combine, by various principles, our ideas and notions of the real objects. The objective of the proposed model for terminology construction is to pinpoint association – it does not require any effort and is a psychological peculiarity of each person. Association is the first stage, the initial whim of the individual, and occurs by chance. The second stage is metaphorisation and metonymisation which are „transfer of the transfer“ of the meaning which has appeared associatively, but which has been then rationalised and directed to the respective context with a respective aim, then adapted for a specific research area. Association is human, metaphorisation and metonymisation – linguistic. With each new discovery in any field of science, technology, art and culture, they continue to transfer meaning based on interactions that lead to the completion of the conceptual system in the verbalisation of knowledge.

Assos. Prof. Katya Issa PhD

✉ UACG Sofia
Sofia, 1 „Hr. Smirnenski“ Blvd
katyaissa@abv.bg